

Turiny

Pratarmė.....	7
Įvadas	10
Moralės filosofija be moralės	26
Moralios politikos aklavietė	56
Polemika su krikščionybe	74
Filosofija be filosofijos	96
Priklausomybė nuo neliberalų	121
Metafizinis siaubas	140
Moralinės pažangos mitas	160
Mistikos ieškojimas	181
Demokratijos užkariavimas	218
Baigiamasis žodis	237
<i>Literatūros sąrašas</i>	<i>246</i>
<i>Rodyklė.....</i>	<i>257</i>

Pratarmė

Liberalizmas kai kuriais atžvilgiais yra dabartinės Lietuvos gyvenimo aprašymas. Ši politikos ir moralės filosofija geriausiai tinka nieko pastovaus ir nekintamo nepripažįstančiai visuomenei, gyvenančiai naujovių ilgesiu. Filosofai tai apibūdina kaip prigimties idėjos atsisakymą. Nepripažįstama nieko, kas nepriklausytų nuo žmonių susitarimo ir istorijos. Priešingai, negu mąstė klasikiniai filosofai, liberali visuomenė suvokiama kaip stabilių ryšių ir susisaistymų nepripažįstanti visuomenė. Galima sakyti, kad liberalizmas yra bet kokių nekintamų, absoliučių ir pastovių įsitikinimų ginčijimas. Ginčijami visi stiprūs ir neabejotinai atrodantys įsitikinimai, skeptiškai žiūrima į absoliučius įsipareigojimus. Su sofistais polemizavę senovės Graikijos filosofai stengėsi įrodyti, kad laisvė turi būti siejama ne su gebėjimu įrodyti bet kurį teiginį, o su esmės ir prigimties pažinimu. Modernieji liberalai kalba ne apie tiesą, o apie nesibaigiantį išsilaisvinimą. Visa tai yra ne tik filosofinių spekuliacijų pasaulis, bet ir būdinga dabartiniam Lietuvos gyvenimui, nesvarbu, kiek mūsų šalies gyventojai save tapatina su liberalizmu. Galima sakyti, kad liberalizmas dabar jau apibūdina net jį atmetančius žmones. Bet kuris liberalizmo filosofijos pažinimas kartu yra ir Lietuvos pažinimas. Niekas dabar Lietuvos

nevadina socialistine ar buržuazine visuomene, bet nesunkiai gali pavadinti liberalia. Kaip prieš šimtą metų lietuviai save vadino katalikais, taip šiandien jie sako gyveną liberalioje visuomenėje. Liberalizmas nebereiškia partijos.

Lietuva taip greitai tapo liberalia demokratija, kad net nespėjo apmąstyti liberalizmo. Laisvė pradeda reikšti savo laikinumą ir atsitiktinumą suvokiančio individo sutarimą su saviimi. Pagrindine liberalizmo filosofijos dogma šiandien tampa teisė į kritiką. Liberalai atmets tradicinę etiką, tačiau vietoj jos nepasiūlo naujos. Liberalios visuomenės piliečiai nuolat kalba apie liberalizmo moralės filosofiją, tačiau, kaip rodo šios knygos tyrimas, jos neįmanoma rasti. JAV neokonservatorių lyderis Irvingas Kristolas yra suformulavęs chrestomatinę frazę: „Liberalai klydo, liberalai klysta, nes jie yra liberalai. Didžiausia liberalų pažiūrų klaida yra liberalizmas.“ Su šiuo požiūriu nesinori sutikti. Liberalai jaučiasi neklystą net tada, kai daug kam atrodo, kad jie yra tikrai suklydę. Sovietmetis parodė, kad spekuliatyvios teorijos būna daug įtakingesnės už empiriškai patvirtintąsias. Tai verčia susimąstyti ir atidžiai žiūrėti, kad kažkas panašaus neatsitiktų su liberalizmu. Manantieji, kad liberalizmo negalima lyginti su sovietmečiu, yra laisvę gerbiantys piliečiai. Tačiau kai sakoma, kad su liberalizmu negali atsitikti nieko panašaus, – tai dar reikia įrodyti. Kovodami už laisvę, liberalai rado daug draugų, bet ne mažiau ir priešų. Karlas Raimundas Popperis parašė netikėtai išgarsėjusią knygą *Atvirosi visuomenė ir jos priešai*. Atviros visuomenės ir liberalizmo idėjos nuolat verčia klausti, ar tam tikru metu jų įgyvendintojai netampa savo priešais. Tikri liberalai leidžia atmesti liberalizmą. Tarp liberalizmo ir filosofijos nėra tiesioginio ry-

šio. Vien tik filosofuodamas žmogus negali tapti liberalu. Tam reikia politinio tikėjimo. Liberalizmas nėra vien filosofija ar ideologija. Tai tam tikrą mokymą išpažįstančių žmonių tikėjimas. Kad patikėtume liberalizmu, reikia daugiau nei vien filosofinės ar politinės vaizduotės. Liberalizmo išpažintojai siūlo tikrovę suvokti tam tikru būdu, kuris negalimas be jų tikėjimo. Ši knyga skirta ir palaikantiesiems, ir atmetantiesiems šį įtakingą mūsų dienų politinį tikėjimą. Palaikantiesiems ši religija keičia visuomenę, o atmetantiesiems – tik tušti svarstymai ir paklydimas.

Noriu padėkoti kolegoms. Atskirą *ačiū* sakau Violetai Davoliūtei, Gintautui Mažeikiui ir Linui Jokubaičiui.

Įvadas

Šiuolaikinė politinė filosofija neįsivaizduojama be liberalizmo temos. Tarp filosofijos ir liberalizmo egzistuoja daug gilesnis vidinis ryšys, negu vien tik atskirų filosofų susidomėjimas liberalizmo tema. Pasak daugelio filosofų, pati filosofija yra liberalus užsiėmimas, arba, kaip buvo sakoma anksčiau, vienas iš liberaliųjų menų. Pagal patį savo disciplinos apibrėžimą, filosofas turi ne skelbti jau žinomas tiesas, bet būti nesibaigiančio tiesos ieškojimo valdomu žmogumi. Kitaip sakant, filosofas ne pažiūsta tiesą, bet džiaugiasi tuo, jog žino, kad nežino. Tai visai kitas požiūris į tiesą, negu sutinkamas kasdienybės pasaulio žmonių, mokslininkų ir teologų samprotavimuose. Filosofas yra laisvas tiesos ieškotojas, neįsipareigojęs nei kasdienybės, nei mokslo, nei tikėjimo pasauliui. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad liberalai taip pat yra tik tiesos ieškotojai. Tačiau toks požiūris sunaikintų liberalizmą, nes liberalai būtinai turi ginti juos vienijančius ir visų daugumą vienodai suprantamus įsitikinimus. Daugybė žmonių save vadina liberalais ne todėl, kad ieško tiesos, o todėl, kad dogmatiškai pripažįsta tam tikrus liberalizmo principus. Dauguma liberalų jaučiasi ne tiesos ieškotojais, bet ją pažinusiais žmonėmis. Tai reiškia, kad tarp liberalizmo ir filosofijos yra esminis skirtumas.

Dažniausiai įprasta sakyti, kad liberalizmas yra ideologija, gyvuojanti šalia kitų didžiųjų moderniojo pasaulio ideologijų – socializmo, konservatizmo, nacionalizmo ar feminizmo. Tačiau ideologijos terminas visada sukelia daugiau painiavos negu aiškumo. Nėra abejonės, kad ideologijos skiriasi idėjų rinkiniais, tačiau nė vienas iš šių rinkinių neveikia savaime, be juos išpažįstančių žmonių tikėjimo ir noro pakeisti pasaulį. Nebūdamas filosofija, liberalizmas nėra ir mokslinis pasaulio aiškinimas, jis labiausiai panašus į religinį tikėjimą. Kadangi tai nėra tikras religinis tikėjimas, o tik į jį panašus, geriausia jį vadinti pilietine religija (*religion civile*), kaip tai darė Jeanas Jacques’as Rousseau¹. Kai susiduriame su liberalais ar kitos politinės ideologijos šalininkais, susiduriame su tam tikromis idėjomis tikinčiu žmogumi². Nėra abejonės, kad liberalai gali dalyvauti ne tik tikinčiųjų žmonių polemikoje, kaip tai daro bet kurios religijos išpažintojai, tačiau pirmiausia jie yra ne mokslo, o tikėjimo žmonės. Jie ne tik žino tam tikras savo doktrinos tiesas, bet ir tiki, kad jų išpažįstamos idėjos gali pakeisti ir sukurti geresnę visuomenę. Nėra abejonės, kad patiems liberalams nepatinka politikos ir religijos jungimas, tačiau šį kartą

¹ Tik dėl tam tikrų istorinių aplinkybių „pilietinės religijos“ terminas šiandien yra labiau užmirštas negu „pilietinės visuomenės“ ar „pilietinės filosofijos“ (*philosophia civilis*) terminai. *Philosophia civilis* terminas nuo Thomo Hobbeso laikų buvo vartojamas šalia *philosophia naturalis*. Rousseau taip pat vartojo ne tik *religion civile*, bet ir *religion naturelle* terminą.

² „Mes nepaverčiame pasaulietiško klausimų teologiniais. Mes teologinius klausimus paverčiame pasaulietiškais.“ Karlas Marksas, *Ankstyvieji filosofijos raštai*, vertė Arvydas Šliogeris, Tomas Sodeika, Vytautas Balaišis, Elena Zambacevičiūtė, Vilnius: Mintis, 1986, p. 286. Teologinių klausimų vertimas pasaulietiškais neišvengiamai sukuria pilietinę religiją.

kalbama ne tiek apie šių dviejų dalykų jungimą, kiek apie liberalų buvimą tikėjimo išpažintojais. Jiems galioja garsusis šv. Anzelmo *credo ut intelligam*, tokiu pat pavidalu, kaip tai galioja krikščionims. Norėdami sutaisyti tarpusavyje nesutariančius piliečius, liberalai sukūrė savo ortodoksišką religiją, kuri negali susitaikyti su tuo, kad kažkas nenori taikytis su jos siūloma pasaulio samprata. Tai reiškia, kad liberalizmas nėra nešališka doktrina, jis diktuoja savo politines taisykles ir sąlygas. Todėl neturėtų stebinti, kad, būdami tolerantiški, liberalai atveria stigmas savo oponentams ir kritikams. Liberalų neturėtų užgauti jų doktrinos prilyginimas religijai, nes ši visada yra pakankamai individualistinė ir labiau reikalauja asmeninės patirties, o ne filosofijos ir mokslo abstrakcijų. Liberalu tampama ne dėl filosofinių argumentų stiprumo ar įtikinamumo. Liberalai pirmiausia atlieka moralinį aktą – stoja į pažemintųjų ir nukriaustųjų, kaip jiems tai atrodo, pusę. Jie nori ne filosofijos, o prisidėti prie neteisybės šalinimo¹.

Kiekvienas su dabartine anglosaksų filosofija susipažinęs žmogus žino apie jos akį rėžiantį panašumą į viduramžių scholastiką. Ši filosofija yra ne laisvos vaizduotės, kaip pasakytų vokiečių romantikai ir jų dabartiniai sekėjai iš postmodernistų stovyklos, bet mokslą imituojančios analizės kūrinys. Analitikai

¹ Lietuvoje šiai pozicijai atstovauja Andrius Bielskis, liberalus kritikuojantis dėl apsiribojimo formaliais politinės laisvės reikalavimais, neperaugančiais į ekonominius reikalavimus. Bielskis atvirai ieško „tikėjimu grįstos politikos“. Jo žodžiais, „tikėjimu grįsta politika reikštų siekį išmontuoti iškreiptas galios institucijas, kurios universaliai (o ne tik tikintiesiems) trukdo politinei bendruomenei ir jos nariams klestėti“. Andrius Bielskis, *Nešventas sakramentas. Ideologija, tikėjimas ir išlaisvinimo politika*, Vilnius: Demos, 2014, p. 150. Liberalai ir socialistai kitaip supranta išlaisvinimą, tačiau ir vieni, ir kiti siekia išlaisvinti.

pirmiausia analizuoja vienas kito darbus, ir tik tada prisiliečia prie tikrovės, jeigu išvis tai kada nors padaro. Dėl scholastinio pobūdžio šią filosofiją ypač sunku susieti su politine filosofija. Tačiau analitikams priskiriami filosofai jau turi didelių nuopelnų šiai disciplinai. Neabejotinai didžiausių nuopelnų šiai disciplinai turi Johnas Rawlsas, du jo veikalai – *A Theory of Justice* (1971) ir *Political Liberalism* (1993) – pakeitė daugelio dalykų supratimą, įskaitant liberalizmą. Ypač antroji knyga. Galima net kalbėti apie šio autoriaus sukeltą liberalizmo supratimo revoliuciją. Jeigu kam nors nepatinka šis terminas, vis vien turi pripažinti išskirtinį šio autoriaus įnašą į liberalizmo sampratą.

Po Rawlso į liberalizmą kitaip priversti žiūrėti net su juo nesutinkantys autoriai. Jis ne tik įkvėpė garsiąją liberalų ir komunitarų diskusiją, sukėlė daug vidinių liberalų diskusijų ir priverstė naujai pažvelgti į kai kurias savaime suprantamas tapusias idėjas, pirmiausia teisingumą, bet ir suabejojo nusistovėjusiu liberalizmo tapatumu. Kiekvienas anglosaksų filosofas jaučia pareigą perskaityti Rawlsą. Tai daroma scholastiška maniera, kai šio autoriaus pažiūrų referavimas užima daugiau vietos negu filosofavimas. Šioje knygoje atsisakyta Rawlso referavimo, nes tai tik padidintų jos apimtį. Be to, sąmoningai vengiama liberalizmo politinės minties istorijos apžvalgos, nes tai irgi tik apsunkintų knygos skaitymą. Liberalizmo filosofijos supratimo atskaitos tašku pasirinkta Rawlso koncepcija. Liberalai mėgsta gynybos strategiją, kai sukritikavus vieną liberalizmo formą, vietoj jos pasiūlomos kelios naujos. Ši strategija šįkart negali suveikti, nes Rawlsas jau yra įrodęs jos neveiksmingumą. Norintieji įrodyti istorinės liberalizmo tyrimo strategijos

veiksmingumą kovoje už liberalizmo tapatumą pirmiausia turi polemizuoti ne su šia knyga, o su Rawlso politiniu liberalizmu. Šiuo požiūriu Rawlso koncepcija yra liberalizmo minties istorijos tyrimo apibendrinimas. Tai nėra koks nors neginčijamas požiūris, tačiau būtent jis gali būti pasirinktas liberalizmo filosofijos atskaitos tašku. Knygoje dažnai vartojamos apibendrinamosios „liberalizmo“ ir „liberalų“ sąvokos. Kad nekiltų nesusipratimų, iškart būtina pasakyti, kad knyga pagrįsta prielaida, jog bet kuris liberalizmas atitinka tai, ką apie jį sako Rawlsas. Šio autoriaus politinis liberalizmas apibrėžia liberalų požiūrio į moralę ir politiką principus. Jis išgrynino liberalizmo matricą. Rawlsas turi daug kritikų, tačiau niekas neįrodė, kad įmanomas jo pagrindinių tezių neatitinkantis liberalizmas. Nėra prasmės ginčytis dėl liberalizmo detalių, nes Rawlsas leidžia kalbėti apie jo esmę. Bet kuri liberalizmo samprata būtinai apima tai, ką sako Rawlso politinio liberalizmo koncepcija. Galima sakyti, jog tai būtinas ir nepakeičiamas bet kurios liberalizmo sampratos elementas.

Ši knyga atsirado iš pastangų suprasti Rawlso politinio liberalizmo koncepciją. Rawlsas savo kruopščia, nuoseklia ir preciziška analize pasakė tiek daug naujų dalykų apie liberalizmą, kad jo paties nenoras skelbti kokį nors „kopernikiškąjį perversmą“ tik trukdo suprasti įgyvendinto perversmo mastą. Rawlsas neslepia, kad jo liberalizmo samprata iš esmės skiriasi nuo visų ankstesnių, tačiau pats nekalba apie revoliuciją. Net liberalai rimčiau nesureagavo į šią tikrai naują jų politinės filosofijos interpretaciją. Skaitant Rawlsą ir jo kūrybos interpretacijas, sunku atsisakyti Leo Strausso minties apie ezoterinę filosofavimo pusę, kai autorius kai kuriuos dalykus sąmoningai nutyli, palikdamas juos

suprasti skaitytojui¹. Nenorėdamas konfliktuoti su aplinka, Rawlsas galbūt nenorėjo atvirai pasakyti to, ką galbūt turėjo pasakyti, palikdamas skaitytojui pačiam pasidaryti išvadas. Ši mintis ypač sustiprėja perėjus prie Rawlso požiūrio į liberalizmo filosofijos tapatumą analizės, o dar labiau – analizuojant jo politinio ir moralinio liberalizmo santykio sampratą. Sunku įrodyti, kad Rawlsas sąmoningai kažką nutylėjo ar nepasakė iki galo, kaip tai aiškino Straussas, tačiau skaitant jo *Politinį liberalizmą*, neapleidžia mintis, jog tai knyga ne tik apie politinį liberalizmą, bet ir jo problemų išryškėjimas bei sąmoningas atviras neaptarimas. Mąstant kartu su Rawlsu, tam tikru momentu pradeda stebinti jo pasisakymų nenuoseklumas. Nors Strausso mintis apie kai kuriems politikos filosofams būdingą idėjų sąmoningą neišplėtojimą arba nutylėjimą yra sunkiai įrodoma, nelengva atsikratyti įspūdžio, kad Rawlsas geriau suprato liberalizmo filosofijos problemišumą, negu apie tai atvirai pasakė. Tai leidžia imtis paradoksalaus sumanymo – mąstyti su Rawlsu, bet prieš Rawlsą. Tiksliau, į Rawlsą galima žiūrėti kaip į autorių, apie liberalizmą pasakiusį ne viską iki galo ir palikusį svarbių užuominų. Ši knyga nebūtų atsiradusi be Rawlso *Politinio liberalizmo*. Tam tikru metu šios knygos kritika nustelbė Rawlso žodžius apie liberalizmą.

¹ „Filosofija ir mokslas, arba aukščiausios žmogaus veiklos, reiškia pastangą nuomonę „apie viską“ pakeisti žinojimu „apie viską“; tačiau nuomonė yra visuomenės gyvenimo elementas; todėl filosofija ir mokslas yra pastangos ištirpdyti tą elementą, kuriuo visuomenė kvėpuoja, ir šitaip jai kelia pavojų.“ Strausso nuomone, filosofai ir mokslininkai naudoja tam tikrą rašymo manierą, „kuri jiems leidžia atskleisti tai, ką suvokia kaip tiesą, nedaugeliui, nekeldami pavojaus kategoriško įsipareigojimo visuomenę vienijančiai nuomonei.“ Leo Strauss, „On a Forgotten Kind of Writing“, *Chicago Review*, 1954, No. 1, p. 64. Taip pat žr.: Leo Strauss, „Exoteric Teaching“, *Interpretation*, 1986, No. 1, p. 51–59.

Tai šios knygos paradoksas. Atsiradusi iš Rawlso politinio liberalizmo, ji virto jo kritika. Net jeigu mintis apie atvirai neapartą Rawlso liberalizmo pusę yra nepagrįstas šio autoriaus intencijų aiškinimas, ji leidžia įžvelgti svarbių dalykų.

Rawlso politinio liberalizmo koncepcija slepia galias liberalizmo tapatumo problemas, kurias išryškinti yra šios knygos tikslas. Po Rawlso sunku atsakyti į klausimą, ką reiškia būti liberalu. Šis neaiškumas nuo pat pradžių būdingas liberalizmo politinei minčiai, tačiau dėl įvairiausių priežasčių jo taip gerai nebuvo matyti, kaip po Rawlso *Politinio liberalizmo*. Liberalizmas yra keistas Vakarų moderniojo ir politinio mąstymo kūrinys, primenantis vieną Hanso Christiano Anderseno pasakos herojų. Kai žmonės rodė pagarbą savo karaliui, politinio korektiškumo reikalavimų nesilaikantis vaikas netikėtai pasakė tiesą: „Karalius nuogas.“ Liberalizmas yra įtakinga dabartinio Vakarų politinio, moralinio ir kultūrinio mąstymo tradicija, turinti daug ištikimų šalininkų, įskaitant ir tuos, kurie save vadina filosofais, tačiau ji draskoma prieštaravimų ir nenuoseklumų. Rawlsas nuosekliai neapmąstė politinio ir moralinio liberalizmo santykio, ypač antrojo reiškinio prigimties klausimo. Tai padarius, iš esmės pasikeičia liberalizmo prigimties ir vaidmens suvokimas. Atidžiau įsižiūrėjus matyti, kad Rawlsas prarado tikėjimą bandymais filosofiškai pagrįsti liberalizmą. Liberalai ne tik neturi nekintamo doktrinos idėjinį tapatumą užtikrinančio branduolio, bet ir remiasi tikėjimu, o ne žinojimu. Šio fakto pripažinimas iš pirmo žvilgsnio neturėtų sukelti didesnių problemų, kaip ir bet kurio kito akivaizdaus fakto pripažinimas. Tačiau liberalai nenori būti pripažinti tikinčiaisiais. Jų filosofai visą laiką pretendavo ne į tikėjimą, bet į pažinimą.

Analizuojant Rawlso politinio ir moralinio liberalizmo santykio sampratą, galima išvelgti liberalizmo nenuoseklumą. Šiuo požiūriu nesvarbu, ar Rawlsas ką nors sąmoningai nutylėjo, ar ne. Bet kuriuo atveju galima žengti toliau jo atvertu liberalizmo minties analizės keliu, ir, kaip jau buvo minėta, mąstyti su Rawlsu, bet prieš Rawlsą. Samprotavimai apie šio autoriaus politinio liberalizmo koncepciją neišvengiamai virsta samprotavimais apie liberalizmo tapatumo problemas, o nuo šių pamažu galima pereiti prie daugybės kitų tarpusavyje susijusių temų – liberalios moralės ir politikos santykių sampratos, liberalų priklausomybės nuo neliberalių moralinių įsitikinimų, liberalizmo ir demokratijos santykių ir liberalų pažangos sampratos analizės. Gilinantis į Rawlso politinio liberalizmo koncepciją, matyti liberalų pretenzijų į išskirtinį vaidmenį liberalioje demokratijoje nepagrįstumas. Liberalai negali sukurti nei tvirtos liberalizmo filosofijos, nei visuotinio pritarimo sulaukiančios ideologijos. Klysta manantieji, kad liberalizmas turi tvirtus filosofinius pagrindus. Liberalizmas nėra filosofija, nes šioji savo geriausiais pavidalais niekada neprasideda nuo tikėjimo dogmų (nebent tai būtų teologijai atvirai atstovaujanti filosofija) ir siekia rasti savo tiesą. Filosofu negalima vadinti to, kuris savo tyrinėjimus pradeda nuo pareiškimo, kad yra liberalas, ir atvirai pripažįsta, kad nori filosofškai įrodyti savo politinės doktrinos pagrindų tvirtumą. Tai įrodyti norintis liberalas jau nuo pat pradžių būtų ne filosofas, o ideologas¹. Filosofai net ir labiausiai norėdami negali sukurti to, kas vadinama li-

¹ „Filosofai dažniausiai ideologinį mąstymą vertina kaip žemesnės kokybės, nevertą rimto mokslinio tyrimo.“ Michael Freeden, *Ideology. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2003, p. 68.

beralizmo pagrindais, nes tam reikia ne filosofijos, o politinės teologijos arba jos pasaulietinio pakaitalo – ideologijos.

Liberalizmas yra nelengvas išbandymas ne tik filosofams, bet ir idėjų istorikams. Šiuo terminu galima vadinti visus, kurie liberalizmą nori pažinti kaip tam tikrą idėjų sistemą, dažniausiai vadinamą „ideologijos“ vardu. Idėjų istorikai ideologiją išskaido į atskiras sudedamąsias dalis ir taip atskleidžia jų tarpusavio ryšius. Tačiau tai nepaaiškina ideologijos fenomeno savitumo, nes lygiai taip pat idėjų istorikai gali išskaidyti ir ne ideologinius, bet, tarkime, filosofinius darinius. Ideologijos poveikį visuomenei įgyja ne filosofų ir idėjų istorikų analizės dėka, bet eilinių piliečių tikėjimu. Nepripažinus tikėjimo, neįmanoma suprasti liberalizmo ir kitų modernių ideologijų¹. Be tikėjimo neįmanoma paaiškinti, kodėl tiek daug žmonių gali padėti galvą už vieną ar kitą ideologiją. Net jeigu liberalizmas ir nėra didelio jų išpažįstančių žmonių pasiaukojimo reikalaujanti ideologija, vis vien neįsivaizduojamas be tikėjimo. Kiekviena modernioji politinė ideologija yra ne tik idėjų sistema, bet ir reikalauja tikėjimo. Dar mažiau liberalizmo kaip ideologijos prigimčiai suprasti padeda politinė sociologija. Šios disciplinos atstovai tyrinėja faktus, o ne tai, kas yra jų interpretacijos ar dažnai net ir idėjinės mistifikacijos. Sociologai mano, kad ideologijos yra sau nepakankamos, ir todėl būtina rasti jų ekonomines, socialines ir kultūrinės priežastis. Tai reiškia, kad jie į ideologijas žiūri kaip į sau nepakankamą dalyką ir būtinai ieško anapus jų veikiančių priežasčių. Politikos sociologai ne-

¹ Michaelas Freedenas atkreipia dėmesį į tai, kad ideologijos yra „gyvas abstrakčių idėjų ir konkretybių“ junginys. Žr.: Michael Freeden, *The New Liberalism. An Ideology of Social Reform*, Oxford: Clarendon Press, 1978, p. 247.

nori ideologijų traktuoti kaip kvazireliginių tikėjimų, nes tai jau religijos sociologija.

Drąsiai galima sakyti, kad ši knyga atsirado iš nuostabos dėl liberalizmo pagrindų trapumo. Liberalizmas, kaip ir bet kuri politinė doktrina, yra gana nesudėtinga ir retai ką nors stebinti doktrina. Tačiau, analizuojant Rawlso darbus, stebina ne prieštaravimai, o liberalizmo pamatų silpnumas. Šios doktrinos autoritetas laikosi ne filosofija, bet kažkuo kitu. Pradėjus analizuoti Rawlso politinio liberalizmo koncepciją, kuri šioje knygoje suvokiama kaip geriausiai atspindinti dabartinio liberalizmo intencijas, paaiškėja, kad liberalizmas yra didelių idėjinio tapatumo problemų turinti filosofija, susidurianti su dar didesnėmis tapatumo problemomis moralės filosofijos lygmeniu. Įrodžius, kad filosofija nėra liberalizmo tapatumo pagrindas, neišvengiamai kyla klausimas apie kitus galimus tapatumo pagrindus. Sunku patikėti atsiveriančiu šios doktrinos silpnumu, nes visada atrodo, kad viešai pripažinta doktrina privalo būti tvirtai pagrįsta. Labiausiai stebina, kad nuogas liberalizmo karalius, skirtingai nuo Anderseno pasakos herojaus, niekada neatrodo nuogas jo šalininkams ir apie jo nuogumą neišdrįsta kalbėti net patys didžiausi jo kritikai. Liberalizmo prieštaravimai rodo, kad susiduriame ne su filosofija, o su Rousseau minėta pilietine religija. Jeigu liberalizmas yra tik filosofijos pamėgdžiojimas, o ne tikra filosofija, tai jo autoriteto ištakų reikia ieškoti kitur – gebėjime veikti eilinių piliečių protus. Liberalizmo filosofinių argumentų silpnumas stebina taip labai, kad dažnai norisi pasakyti „taip negali būti“. Net kalbinis įprotis yra toks stiprus, kad filosofijos neturintis liberalizmas toliau vadinamas filosofija. Knygos autorius nesipriešina šiam įpročiui, nes taip paprasčiau susikalbėti.

Tai, kad liberalizmas nėra filosofija, iš jo šalininkų neatima teisės vadintis filosofija. Filosofai net antifilosofiją vadina filosofija.

Pradėjus liberalizmo kaip tikėjimo analizę, buvo pasirinkta gretinti jį su krikščionybe. Tai nėra atsitiktinis pasirinkimas. Istorija rodo, kad modernusis liberalizmas atsirado iš polemikų su krikščionybe, ir net savo dabartiniu pavidalu sunkiai suprantamas be jos¹. Didžiausias liberalų oponentas yra ne kokie nors despotiški politiniai režimai, kuriuos kritikuoja ir kitų ideologijų atstovai, bet krikščionybė. Per visą moderniojo liberalizmo istoriją krikščionybė buvo ir yra jo pagrindinis oponentas. Šįkart nesinorėjo kalbėti apie tai, kiek krikščionybė prisidėjo prie liberalizmo doktrinos atsiradimo, nes tai atskira plati tema. Dėmesys nukreipiamas į tai, kaip liberalai nepajėgūs savęs suprasti be polemikos su krikščionybe. Reaguodami į krikščionybę, jie visą laiką bando sukurti kažką panašaus į jos pakaitalą. Ir tai turi praktinių padarinių:

Mūsų islamo nesupratimą Vakaruose komplikuoja savęs nesupratimas. Tai ypač tinka mūsų liberalizmo teologinės kilmės nepažinimui. Kadangi mes nesuprantame, kaip krikščioniška praeitis formavo liberalizmo širdį sudarančius individualizmą ir humanizmą, mes nesuprantame, kodėl radikalusis islamas į liberalųjį pasaulį žiūri kaip į bedievišką ir amoralų².

¹ „Liberalizmas daugiausia prasideda nuo krikščionybės. Pavyzdžiui, šv. Augustinas senovės Graikijos ir Romos teologijas kritikavo iš liberalaus požiūrio perspektyvos.“ Augustine Lawler, „Nations, Liberalism, and Science“, <http://www.thenewatlantis.com/publications/nations-liberalism-and-science>. Kenneth Minogue nuomone, liberaliajai demokratijai reikalinga krikščioniška aplinka. Žr.: Kenneth Minogue, „How Did Liberal Democracy Emerge From a Christian Civilisation?“

² Michael Allen Gillespie, *The Theological Origins of Modernity*, Chicago and London: Chicago University Press, 2008, p. 293.

Liberalai savo tapatumą pajėgūs įtvirtinti tik kritikuodami neliberalius įsitikinimus. Norėdami išsilaikyti politinio gyvenimo arenoje, jie turi vienintelį patikimą būdą – kritikuoti neliberalus, o kai jų nelieka – kritikuoti anksčiau buvusius liberalus, ir taip į begalybę. Liberalai neturi tik jiems būdingos ir tik nuo jų valios priklausančios politinės doktrinos, ir su dar didesnėmis, jau tiesiog neįveikiamomis, problemomis susiduria jų moralės filosofija. Moralės lygmeniu liberalai yra visiškai priklausomi nuo neliberalų kritikos, nes neturi savo, tik jiems būdingo moralės kodekso. Tai modernųjų moralinį liberalizmą daro išskirtiniu reiškiniu. Šioje knygoje nesiekama atsakyti į klausimą, ar modernusis liberalizmas yra sekuliarizacijos rezultatas. Šis klausimas įveltų į papildomas diskusijas sekuliarizacijos tema¹. Šioje knygoje siūloma kita analizės strategija – norima parodyti liberalizmo filosofijos tapatumo problemas. Negalėdami savo doktrinos tapatumo užtikrinti filosofškai, liberalai priversti ieškoti kito pagrindo. Jų tapatumo pagrindu tampa pilietinė religija, leidžianti apginti šio „-izmo“ tapatumą. Nepagrįsti yra samprotavimai, religiją siejantys tik su ikimoderniomis visuomenėmis, tarytum dabar gyventume tikėjimą praradusiose visuomenėse. Reikia sutikti su Simonu Critchley, teigiančiu, kad „politinių formų istorija geriausiai gali būti suprasta kaip *sakralizacijos metamorfozių* seka“². Tik dėl didelio nesusipratimo buvo įtvirtintas požiūris, kad modernioji politika atsiskyrė nuo religijos. Iš tikrųjų tik pasikeitė jų ryšys.

¹ Hans Blumenberg, *The Legitimacy of the Modern Age*, trans. R. M. Wallace, Cambridge, Massachusetts, and London, England: The MIT Press, 1985, p. 25.

² Simon Critchley, *The Faith of Faithless. Experiments in Political Theology*, London, New York: Verso, 2012, p. 10.

Rizikingiausia šios knygos dalis skirta liberalizmo ir mistikos santykių analizei. Dėl šios darbo dalies būtina iškart pasiteisinti. Pirmiausia, patys liberalai nesijaučia mistikais, greičiau priešingai, jaučiasi empirikais ir racionalistais. Tačiau, norint liberalizmą suprasti kaip pilietinę religiją, sunku apsieiti be sąlyčio su mistika temos, nes visos viena Dievą išpažįstančios religijos turi mistinę dalį. Imantis liberalizmo ir mistikos sugretinimo, šioje knygoje siekiama kuo labiau pilietinį tikėjimą sugretinti su apreiškimo religijomis. Kadangi Rawlso darbai tam nesuteikia pagrindo, pasirinktas kitas autorius. Tai padaryti padeda Ronaldo Dworkino knyga *Religion without God*. Nors Dworkinas šioje knygoje nesiūlo liberalizmo suvokti kaip mistinės religijos, jo samprotavimai leidžia išplėtoti šią temą. Dworkino knyga yra tarytum trūkstama grandis, leidžianti liberalizmo kaip politinio tikėjimo interpretaciją priartinti prie religijos temos. Tai nereiškia, kad liberalizmas iš tikrųjų yra religija, kaip, tarkime, krikščionybė. Šio sugretinimo tikslas – parodyti, kad liberalizmas pamėgdžioja krikščionybę¹. Dworkino religijos be Dievo ieškojimai nėra atsitiktinumas ir gali būti aiškinami kaip svarbi liberalizmo tendencija. Tai dažnai nepastebima, bet liberalizmo nepaliekanti tendencija. Dworkino samprotavimai rodo anksčiau nesutinkamą liberalų norą vienu kirčiu užbaigti du amžius trunkančią kovą su krikščionybe. Be to, liberalizmo ir mistikos sugretinimas prasmingas ir kitu aspektu. Liberalizmo filosofija turi tiek daug prieštaravimų ir nenuoseklumų, jog

¹ Roberto Spaemanno nuomone, Rousseau pirmasis krikščionybę transformavo į filosofinę religiją. Robert Spaemann, „Christianity and Modern Philosophy“, *One Hundred Years of Philosophy*, ed. B. J. Shanley, Washington, D. C.: The Catholic University of America Press, 2001, p. 175.